

Gıda Rejimi Teorisi ve Türkiye'nin Tarımsal Yapısında Meydana Gelen Dönüşüm¹

Tolga ÇELİK²

Food Regime Theory and the Transformation of Turkey's Agricultural System

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 25.03.2019

Date Accepted: 01.04.2019

JEL Classification:

N5

Q17

Q18

Keywords:

Food Regime Theory,

Turkey,

Agriculture,

Agricultural

Transformation.

ABSTRACT

According to the food regime theory; In the last 150 years, it has been argued that the hegemonic forces of the era shaped the agricultural production, consumption and trade in the world. Food has maintained its importance as a source of life for centuries. However, the nature of foods has changed over time. The cheap food was used by the imperialist countries in the 1870s as a pressure mechanism on wages. From the Second World War until today, there have been changes in the use of agricultural raw materials, which are mainly used as food products. These changes have led the imperialist countries and their transnational corporations to legally occupy the territories of underdeveloped countries for the provision of cheap agricultural raw materials. Today, the importance attributed to independence in agricultural production carries more vital significance. Therefore, the main subject of the article is to examine Turkey's changing agricultural structures in the context of food regime theory. In this regard, after examining the stages of the food regime theory, the transformation of Turkey's agricultural system has been evaluated.

¹ Bu çalışma Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE İktisat ABD'da Dr. Öğr. Üy. Fevzi ENGİN danışmanlığında hazırlanan "Gıda Rejimi Teorisi Kapsamında Türkiye'nin Tarımsal Dış Ticaret Analizi" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² İktisatçı, celiktga@gmail.com.

Özet

Gıda rejimi teorisine göre; son 150 yıl içinde dönemin hegemon güçlerince dünyadaki tarımsal üretim, tüketim ve ticaretin şekillendirildiği ileri sürülmektedir. Gıda, yüzyıllardır yaşamın kaynağı olarak önemini korumaktadır. Ancak zaman içinde gıdanın mahiyeti değişmiştir. Ucuz gıda, 1870'li yıllarda emperyalist ülkeler tarafından ücretler üstünde bir baskı mekanizması olarak kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar gelinen sürede temelde gıda maddesi olarak kullanılan tarımsal hammaddelerin kullanım alanlarında değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler, emperyalist ülkeler ve onların desteklediği ulusötesi şirketlerin ucuz tarımsal hammadde tedariki için az gelişmiş ülkelerin topraklarını yasal olarak işgal etmelerine neden olmuştur. Günümüzde tarımsal üretimde bağımsızlığa atfedilen önem daha hayati anlamlar taşımaktadır. Dolayısı ile bu çalışmanın ana konusunu, Türkiye'nin değişen tarımsal yapısının gıda rejimi teorisi çerçevesinde incelenmesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda, gıda rejimi teorisinin dönemleri incelendikten sonra, Türkiye tarımında meydana gelen dönüşüm değerlendirilmiştir.

1. Giriş

Gıda, insani gelişim açısından arz ettiği önem kadar kültürel, sosyal ve stratejik boyutlarıyla da tarih boyunca dikkate değer olmuştur. Ancak insanlık için bu kadar önemli olan bir şey, ülkelerin, ekonomilerin, sanayinin ve dünya nüfusunun da gelişmesiyle sadece gıda olarak algılanmamış, güçlünün güçsüz üzerinde baskı kurmasının da bir aracı olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Bu bağlamda Harriet Friedmann tarafından ortaya atılan ve Philip McMichael'in de katkıları ile son şeklini alan "Gıda Rejimi Teorisi"; dönemselsel olarak hegemon olan gücün, bölgesel ya da küresel anlamda tarımsal üretim ve ticareti kontrol etmesi olarak tanımlanmaktadır. Teoriye göre, kapitalizmin krizleri ile bir hegemon güç yok olurken onun yerine bir başkası ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan yeni hegemon güç küresel anlamda tarımı şekillendirmektedir. Bu çalışmanın amacını, küresel gıda rejimine Türkiye tarımının adapte olup olmadığı ve adapte olduysa hangi uygulamalar neticesinde adapte olduğunun analizi oluşturmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümde gıda rejimi teorisinin kavramsal çerçevesi verilecektir. Bu kapsamda, rejim dönemlerinin ortaya çıkış nedenleri ve sonuçları ile

dönemlerin eko-politiğini belirleyen hegemon güç veya güçlerin analizi yapılmıştır. Birinci gıda rejimi 1870-1930 yılları arasında İngiliz hegemonyası altında gelişim göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan güçlenerek çıkan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yeni hegemon güç olmuş ve 1950'li ve 1970'li yıllarda ikinci gıda rejiminin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. 1980'lerden sonra uluslararası kurumların ve ulusötesi şirketlerin önemi artmış ve devletler şirketlerin önünü açmak için hamleler yapar hale gelmiştir. Küresel kurumların ve gelişmiş ülkelerin de desteklediği ulusötesi şirketler ile üçüncü gıda rejimi şekillenmiş ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün de kurulması ile son halini almıştır.

İkinci bölümde, birinci bölümde incelenen aynı dönemler itibariyle Türkiye tarımında nasıl bir değişimin meydana geldiği incelenecektir. Birinci gıda rejimi döneminde (1870-1930) Batı Anadolu topraklarında İngiliz tüccarların pamuk yetiştirmek için geldiği görülmüştür. Amerikan İç Savaşı zamanında pamuk kıtlığı çeken İngiltere çareyi Batı Anadolu ve Akdeniz topraklarında bulmuştur. İkinci gıda rejimi dönemine (1950'ler ve 1970'ler) Türkiye, Amerika'nın Marshall Yardımı ile adapte olduğu düşünülmektedir. Yardım kapsamında Türkiye'den devletin tarımsal yönetiminin değiştirilmesi ve IMF ile Dünya Bankası programlarına adapte olması istenmiştir. Üçüncü gıda rejimi döneminde Türkiye; IMF, Dünya Bankası, DTÖ ve Avrupa Birliği (AB)'nin istekleri doğrultusunda hareket etmiştir. Türkiye'nin tarımsal üretim üzerindeki müdahale alanı kısıtlanmış ve tarım sektörü piyasa yapısına terk edilmiştir.

Sonuç bölümünde, birinci ve ikinci bölümde yapılan değerlendirmeler çerçevesinde, küresel ticarete eklemlenme çabası ile hareket eden Türkiye'nin teoriye uygun olarak bütün dönüşümleri sağladığı ve üçüncü gıda rejimi kapsamında oluşturulmaya çalışılan uluslararası işbölümüne uyumlu olarak hareket ettiği tespiti yapılmıştır. Bu kapsamda, Türkiye tarımının ve çiftçilerin geleceğinin güvence altına alınması aşamasında gerekli görülen adımlardan bahsedilmiştir.

1. Küresel Gıda Rejimi Teorisi ve Gelişim Aşamaları

Gıda rejimi, tarihsel bağlamda ekonomik ve siyasi güç öğelerine bağlı bulunarak ortaya çıkan hegemon gücün tarımsal üretim ve bu üretimin ticaret sürecini yönetmesi

şeklinde tanımlanabilir. Friedmann (1978) tarafından genel çerçevesi ortaya konan gıda rejimi teorisi, McMichael (2009)'ın çalışması ile son halini almıştır. Bu bağlamda, Birinci Gıda Rejimi'nin, 1870-1935 arası dönemde buğday üretiminde yaşanan dönüşüm ile hayat bulduğu düşünülmektedir (Friedmann 1978: 564). İkinci Gıda Rejimi (1950'ler – 1970'ler), ticarete konu olan tarımsal hammaddelerin yardım adı altında el değiştirmesi olarak göze çarpmaktadır. Üçüncü Gıda Rejimi (1995 ve Günümüz), IMF ve Dünya Bankası'nın borç krizi içinde olan ülkelere sunduğu çözüm reçetelerinde serbest dış ticaret ve tarımsal kalkınma direktifleri ile çokuluslu şirketlerin önündeki engellerin kaldırılması yoluyla vücut bulmuştur.

1.1. Birinci Gıda Rejimi (1870-1935)

19.yy'ın ikinci yarısında, İngiltere merkezli dünya pazarı, proleterleşen bir Avrupa için ucuz gıda tedarik etme konusunda sömürge bölgelerindeki endüstriyel tarımın gelişmesini teşvik etmiştir (McMicheal 2005: 274). Ucuz gıda, ücretli emeğin ücretinin düşük tutulması ve halkın ekonomik şartlar karşısında ayaklanmasını önlemek için bir araç olarak kullanılmıştır. Gıdanın ucuz oluşu ücretlerde doğal bir baskı mekanizması oluşturmakta ve sermayenin kârlılık oranının azalmasını engellemektedir.

İngiliz hegemonyasındaki birinci gıda rejimi, merkez ülkelerin ve işletmelerin tahıl, et, şeker, kahve vb. gıda maddelerinin seri üretimi yoluyla emek maliyetlerini azaltmaya yönelik bir imparatorluk konjonktürünü temsil etmektedir. Gıda rejimi, emperyal jeopolitika yoluyla siyasallaştırılmış değer ilişkilerini temsil ve sanayi sermayesinin birikim bölgelerinde ücret maliyetlerini düşürmeye hizmet etmektedir (McMichael 2009: 4-5).

Sömürge-diasporik gıda rejimi olarak da adlandırılan birinci gıda rejimi dönemi, temel geçimlik malın ilk fiyat belirleme pazarı olan bir dünya buğday pazarı şeklinde ortaya çıkmıştır. Avrupa'daki hükümetler sorunlu olarak gördüğü vatandaşlarını göç ettirmiş ve aç kalan vatandaşlarını yatıştırmak için ise ucuz gıda mallarının ithalatını arttırmakla ilgilenmiştir. Çiftçiler, büyüyen sermaye ve şehirlerin devamlılığı açısından çıkarlarından vazgeçmişlerdir (Friedmann 2005: 237).

1870-1935 arası dönemde buğday üretiminde yaşanan dönüşüm sonucu, aile çiftlikleri, küçük ve kapitalist üreticinin yerini almıştır (Friedmann 1978: 564). Savaş sonrasında dünya tahıl pazarında oluşan aşırı fazla, dünya tahıl fiyatlarını düşürmüş ve ihracata bağımlı olan Amerikan üreticilerinin gelirlerinin düşmesine yol açmıştır. İhracat gelirlerine bağlı gelişen aşırı tüketim ve sonrasında gelirden yaşanan azalma tüm dünyayı 1929 Bunalımına sürükleyen aşamalardan biri olmuş ve sonucunda birinci gıda rejimi son bulmuştur. Birinci gıda rejiminden miras olarak kalan olgular ise; ulus-devlet modeli, ulusal şirketler ve serbest ya da kendi kendine işleyen piyasa modeli olmuştur. Bu olgular ikinci gıda rejiminin de kurallarının belirlenmesinde önemli roller oynamıştır.

1.2. İkinci Gıda Rejimi (1947-1973)

Birinci gıda rejimi, genel bir serbest ticaret söylemi ve altın standardının fiili işleyişi çerçevesinde şekillendirilmiştir. İkinci gıda rejimi ise daha üstü örtülü bir şekilde gerçekleşmiştir. İkinci gıda rejiminde tarım, sınırları aşan malların çoğu için ticari olarak değil, ABD'nin yardım taslağı çerçevesinde biçimlenmiştir (Friedmann 2005: 234). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulmaya çalışılan küresel ticaret, merkez-çevre ekseninde etrafında biçimlendirilmiş olup, kapitalist ekonominin ilk aşamasında yaratılan işbölümünü de yeniden yapılandırmıştır.

ABD'ye yapılan ithalat akımının önüne geçmek için merkantil uygulamalara ihtiyaç duyulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında egemen ekonomik güç olan ABD, kendi ulusal tarım destekleme programlarıyla uyumlu uluslararası programlar konusunda ısrar etmiştir. 1945-1949 yılları arasında alınan "ithalat kontrolleri" ve "ihracatı sübvansiyonlarla korumaya" yönelik kararlar iç tarım politikasının gerekli bir tamamlayıcısı olmuştur. İthalat kontrolleri, sübvansiyon ve yerli tarımı koruma politikaları sonucu ABD elinde oluşan fazla ürünü çiftçisine zarar vermeden satmanın yolunu yardım politikasında bulmuştur. Savaş sonrası ABD, Avrupa ve Üçüncü Dünya'ya gıda yardımı ile elindeki fazlayı eritmeye başlamıştır (Friedmann 1993: 33-35). "Bu çerçevede başlatılan Marshall Yardımları, 1954'e kadar Avrupa'nın yeniden inşasına hizmet etmiştir. Bu tarihten sonra ise, ABD'nin az gelişmiş ülkelere yönelik sübvansiyonlu tahıl

ihracatı, PL480 (Public Law 480) adıyla bilinen "Barış İçin Gıda" yardımları şeklinde sürdürülmüştür³. İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, kendine yeterli olan ülkeler, giderek buğday ithalatına bağımlı hale gelmişlerdir (Çaşkurlu 2012a: 64)."

ABD'den ithal edilen sübvansiyonlu buğday, Üçüncü Dünyayı geçici olarak kurtarmış ancak bu durum kronik bir ithal bağımlılığını da beraberinde getirmiştir. Gıda yardımı pek çok geleneksel köylü bölgesinde tarımı yapılamaz hale getirmiş (Friedmann 2005: 244) ve sonuç olarak üretim yapamayan çiftçiyi toprağından ederek şehre sürmüştür.

Friedmann (1990: 16)'a göre; "ABD tahıl fazlası dışında dünya gıda düzenini belirleyen üç unsur daha bulunmaktadır:

1. ABD'nin dünyadaki siyasi lider rolü ve ABD dolarının uluslararası para birimi haline gelmesi,
2. Asya ve Afrika'nın dekolonizasyon süreci;
3. Doğu Avrupa ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni uluslararası piyasalardan dışlayan Soğuk Savaş (Aktaran: Yenal ve Yenal 1993: 97)."

1947-1972 arasındaki ikinci gıda rejimi, ticari-endüstriyel gıda rejimi olarak da adlandırılabilir. 1947'de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade – GATT), sübvansiyonlu ihracatı da beraberinde getirmiştir. Sübvansiyonlu ihracat, ticari-endüstriyel gıda rejiminin önemli bir kurumu olmuştur. İhracat sübvansiyonları bir süre devam ettikten sonra "gıda yardımı" halini almıştır. Geniş bir kurumsal yenilik olarak ekonomik yardım, Bretton-Woods para sistemi altındaki doların benzersiz rolüne dayanmaktadır. PL480'in 1954'te "az gelişmiş ülkelere (sömürülen devletlerin yeni adı)" gıda yardımı olarak uygulanışı ikinci gıda rejiminin

³ "Türkiye yardım kapsamında 1948'den 1951 yılı sonuna kadar 157 milyon \$ doğrudan, 148,5 milyon \$ da dolaylı yardım almıştır. Ancak tarıma ayrılan doğrudan yardım miktarı 46.398 bin \$'dır. Ayrıca plan kapsamında yurda 6752 traktör getirilmiştir." Bkz. Türkiye'de Kırsal Alan Yönetimi/Kayıkçı 2009: 53.

temelini oluşturmuştur (Friedmann 2005: 243).

Avrupa Topluluğu'nun (AT) başlangıçtaki altı⁴ üyesi, 1957 yılında kabul ettikleri Ortak Tarım Politikası (OTP) ile tarım ürünleri fiyatlarını ve çiftçilerinin gelirlerini koruma altına almışlardır (Haney ve Alması 1991: 102; Aktaran: Yenal ve Yenal 1993: 98). O dönemde Avrupa'da tarım politikalarının oluşmasında stratejik kaygıların, gıda kıtlığının ve döviz yokluğundan dolayı gıda üretiminin artırılması isteğinin önemli katkıları olmuştur (Goodman ve Redcliff 1991: 120; Aktaran: Yenal ve Yenal 1993: 99).

"ABD ve Avrupa'da tarım destekleme politikalarının etkileri şöyle sıralanabilir (Yenal ve Yenal 1993: 99):

1. Amerika ve Avrupa'nın tahıllarının dünya pazarlarına düşük fiyatlarla sunulması,
2. Üçüncü Dünya'da, Amerika ve Avrupa tahıl ithalatına giderek artan bağımlılık,
3. ABD ve Avrupa'nın 1960'lardan itibaren uluslararası piyasalardaki paylarını büyütme için aralarında artan rekabet,
4. Tarım sektöründe az gelişmiş ülkelerde toprak yoğunlaşması,
5. Çeşitli tarım sanayi sektörleri arasında ve ulusal sınırlar ötesinde entegrasyon ve yoğunlaşma".

Dünyanın dört bir yanındaki hükümetler, ABD'nin ticari-tarım politikalarının yerel olarak uygun görülen sürümlerini benimsemişlerdir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda uluslararası kalkınma ajansları tarafından teşvik edilmişlerdir. Yeşil Devrim⁵ denilen Üçüncü Dünya sanayileşmesinde, tahıl üretiminde meydana gelen artış ithalatın daha ucuz olmasından dolayı köylülerin kırsal kesimden tasfiyesine neden olmuştur (Friedmann

⁴ Federal Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg.

⁵ "Tanım olarak yeşil devrim, in-organik gübre ve diğer kimyasal girdiler ile yüksek çeşitliliğe sahip mahsul elde edilmesini ya da geliştirilmesini ifade etmektedir." Bkz. Tarımda Kapitalist Gelişim Sürecinin Türkiye Tarımsal Yapılarına ve Dış Ticaretine Etkileri/Biber 2016: 100.

2005: 245).

İkinci gıda rejiminde, artan oranda uzmanlaşmış ve entegre bir tarım ürünleri sektörü fikri hâkim hale gelmeye başlamıştır. Tarımsal gıda şirketlerinin büyümesi ve ulusötesi erişimi ile birlikte çiftçiler mekanize bir şekilde uzmanlaşmış hale gelmişlerdir. Birçok bölgede ekolojik sürdürülebilirlik açısından tartışmasız önemli olan karma bitki ve hayvancılık işlemleri yerini uzmanlaşmayla birlikte monokültürel tarımsal alanlara ve fabrika hayvancılığı oluşumlarına bırakmıştır (Friedmann 2005: 245-246).

Meydana gelen dört değişiklik ikinci gıda rejimini sarsmaya başlamıştır (Friedmann 2005: 247):

1. Soğuk Savaşın sona ermesiyle Güney olarak adlandırılan Üçüncü Dünya ülkelerinin temel gıdalar için artan ithalat ve azalan ihracat fiyatları arasında sıkışması,
2. Emtia zincirlerinin yeniden düzenlenmesinden kaynaklı "çiftlik lobilerinin" kurumsal olarak güçlenmesi,
3. Ulusötesi şirketlerin, ticari kısıtlamalar ve yerel sübvansiyonlar nedeniyle kendilerini baskılanmış hissetmeleri ve ticareti serbestleştirme hamlesini desteklemeleri,
4. Soğuk Savaş blokları arasında Détente-Yumuşama anlaşması sonucunda ortaya çıkan "1973 Gıda Krizi".

"Borç krizi sonrasında tarımsal gıda sistemlerinin uluslararasılaşması, yeni uluslararası finans ilişkileri tarafından doğrudan dayatılmadıysa da çok büyük ölçüde teşvik edilmiştir (McMichael ve Myhre 1991: 92; Aktaran: Yenal ve Yenal 1993: 107)." Uluslararası bankaların etkisi altına girmiş olan Üçüncü Dünya ülkeleri, IMF ve Dünya Bankası'nın krize karşı sundukları yapısal uyum anlaşmaları ile tarımsal üretimlerini ihracata yönelik olacak biçimde değiştirmek zorunda bırakılmışlardır (McMichael ve Myhre 1991: 98; Aktaran: Yenal ve Yenal 1993: 107).

Gıda rejiminin iki dayanağı da çözülmüş olup, Üçüncü Dünya ülkeleri ve eski Sosyalist Blok ülkeleri GATT'taki çok taraflı ticaret görüşmelerine katılmışlardır. Bu durum, Atlantik gıda şirketlerinin ve ABD-Üçüncü Dünya tahıl ticaretinin zayıfladığına

işaret etmektedir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda Güney Amerika'daki pamuk üretiminin yerini soya almış, eski Sovyetlere istikrar gelmesi ihtimaline dayanılarak tarımsal gıda ve hayvani yem ihtiyacı olacağı düşüncesi bu durumun olgunlaşmasını sağlamıştır (Friedmann 1993: 48).

Küresel ekonominin tarımsal ihracata bağımlı olması çevre ülkelerde ithalata bağımlılık anlamına geldi. Gıda yardımı ve ucuz ithal tahıla olan bağımlılık az gelişmiş ülkelerdeki yerli çiftçilerin gelişmesinin önünde engel olmuş ve tarımın yerel sanayiye destekleme niteliğinin önünde bir set oluşmasına da etki göstermiştir. Melez tohum, kimyasal ilaç ve tarımda makineleşme anlamına gelen Yeşil Devrim, yerel tahıl üretimini arttırmakla birlikte melez tohuma, kimyasal ilaca ve tarım makinelerinde dışa karşı bir bağımlılık yaratmıştır (Yenal ve Yenal 1993: 100).

Şirketler, tüketici sınıfını da "ayrıcılık ve ayrıcalıksız" tüketici sınıfı olarak ikiye ayırmıştır. Gelir durumu baz alınarak yapılan bu ayırım, gıda maddesi üretiminde de "kimyasal madde kullanılan ve kullanılmayan" olarak iki çeşit ürün ortaya çıkarmıştır (Friedmann 1993: 54). Üretici ve tüketici sınıfları, ulusötesi şirketlerin doğmasıyla kökten değişmiştir. Şirketler artık tarıma değil, gıda endüstrisi ve hizmete odaklanmaktadır. Buna emek sürecinin yeniden yapılandırılması ve ürün standardizasyonu hizmet etmiştir. Çiftçi örgütlerinin ve çiftçi sayısının azalması, işçilerin pazarlık güçlerini tarımsal şirketler karşısında kaybetmelerine neden olmuştur (Friedmann 1993: 53).

1.3. Üçüncü Gıda Rejimi (1995'den Günümüze)

Üçüncü gıda rejiminin ilk aşamasında (1980'ler ve 1990'lar), küçük üreticilere karşı yerel fiyattan daha düşük bir dünya fiyatına sahip ucuz gıda sağlanmıştır. İkinci aşamada (2000'ler) ise bunun tam tersi görülmüştür. Artan dünya gıda fiyatları tüketicileri, özellikle de ücretli tüketicileri çaresiz bırakmıştır. Bu ters ilişki yaşanan gıda krizine katkıda bulunmuştur. Ticareti yapılan gıdanın yapay olarak ucuzlaştırılması küçük tarımsal üreticiyi zayıflatmış, arazide şirketleşmenin önündeki engelleri ortadan kaldırmış ve savunmasız tarımsal emeği doğurmuştur (McMichael 2009: 5).

Kurumsal gıda rejimi ya da üçüncü gıda rejimi, neo-liberal politikalar çerçevesinde

tarım, kimya endüstrisi ve biyoteknoloji arasındaki stratejik ittifaklar da dâhil olmak üzere tarım-ticaret işbirliğini teşvik etmiştir (McMichael 2009: 6-7). Neo-liberal projeye dâhil olan hükümetler, yabancı kaynaklı şirketlere daha fazla imtiyazlar vermiş ve sübvansiyon etmek için sorumluluklar üstlenmişlerdir.

1980 sonrasında oluşan neoliberal düzende tarım sektörü üzerinde yapılmak istenenler, dış ticarete rekabeti engelleyen iç desteklerin kısıtlanması, tarımsal ürün fiyatlarının düşürülmesi ve geleneksel üretimden şirketleşen bir üretim modeline geçiş şeklinde kendini göstermiştir (Günaydın 2006: 158).

Ayrıca, DTÖ protokolleri, kurallı ticari yatırım araçlarından fikri mülkiyet haklarına kadar, Güney tarımının özelleştirilmiş "dünya çiftliğine" entegrasyonunu düzenlemiştir. Tarım Sözleşmesi, Güneyli devletlere tarım sektörünü serbestleştirilmesi yönünde gereken yapay fiyat desteklerini telkin ederken, Kuzeyli devletler "kutu sistemi"⁶ kisvesi altında sübvansiyonlarını korumuşlardır (McMichael 2009: 7).

Az gelişmiş ülkelerdeki köylüler, binlerce yılın birikimiyle gerçekleştirdikleri üretimden, geçmiş yıldaki hasattan sakladıkları tohumdan ve topraklarından koparılmışlardır. Çiftçilere yönelik girdi desteğinin azalması ve zamanla bazı desteklerin yok olması, hasattan beklenen gelirin elde edilememesi ve iç ticaret hadlerinin çiftçiler lehine gelişim göstermesi bu süreci hızlandırmıştır. Tarımda kapitalistleşmenin önünü açan bu uygulamalar yerel hükümetler tarafından da desteklenmiş, köylü ya toprağından

⁶ "Ticareti bozucu etkileri açısından DTÖ Tarım anlaşmasında destek türleri 3 farklı kategoride düzenlenmiştir.

Kırmızı Kutu: Ticareti bozucu nitelikte olan ve belirli limitler getirilmiş olan iç destek türüdür. Primler, müdahale alımları, girdi destekleri bu kategoride yer almaktadır.

Ülkemiz, "iç destekler" konusunda, 1986-88 referans döneminde ürün bazında verdiği ticareti bozucu desteklerinin toplam üretim değerinin %10'unu aşmadığı gerekçesiyle indirim taahhüdünde bulunmamıştır. Ülkemiz açısından ticareti bozucu nitelikte olan kırmızı kutu destekler için toplam üretim değerinin %10'una tekabül eden *de minimis* seviyesi bağlayıcı olmaktadır.

Mavi Kutu: Üretimi sınırlayan veya azaltan programlar kapsamındaki indirimden muaf doğrudan ödemelerdir. Çayda budama tazminatı gibi destekler bu kategoride yer almaktadır.

Yeşil Kutu: Ticaret ve üretim üzerinde bozucu etkisi olmayan ya da çok az bozucu etkiye sahip, indirim taahhüdünden muaf desteklerdir. Sertifikalı tohum kullanım desteği, ar-ge desteği gibi destekler bu kategoride yer almaktadır.

DTÖ Tarım Anlaşması uyarınca üye ülkelerin tarım politikalarındaki değişiklikleri ve tarımsal ürünlere verdiği destekleri DTÖ Sekreteriyasına bildirme yükümlülüğü bulunmaktadır." bkz: Dünya Ticaret Örgütü/Tarım Bakanlığı/ <https://www.tarim.gov.tr/ABDGM/Menu/18/Dunya-Ticaret-Orgutu> 07.02.2018 tarihinde ulaşılmıştır.

tamamen koparak şehre sürüklenmiş ya da kendi toprağında ücretli işçi olarak -korumasız, örgütsüz- çalışmak zorunda bırakılmıştır (Çaşkurlu 2012a: 66). DTÖ kurallarıyla birlikte az gelişmiş ülkelerin tarım sektörleri sadece ihracatta değil, aynı zamanda üretimi gerçekleştirilebilmesi içinde Batılı sermayeye de bağımlı hale gelmiştir.

"Tarımda ticaretin serbestleştirilmesi ve piyasaların deregülasyonu, küçük üreticilerin tarımsal faaliyetlerine devam edebilmelerini güçleştirmiş, az gelişmiş ülkeleri ithalata bağımlı hale getirmiştir (Çaşkurlu 2012b: 168)." İthalata olan bu bağımlılık dünya fiyatlarında meydana gelen artışlardan en çok etkilenmelerin de yine az gelişmiş ülkelerde yaşanmasına neden olmuştur. Fiyatlardaki artışlar yerli üreticileri topraklarından koparmış ya da ÇUŞ'ların denetimi altında onları çalışmaya zorlamıştır.

Gıda güvenliği, gıdanın amacı doğrultusunda yetiştirilmesi ve tüketiminde tüketicinin herhangi bir sağlık sorunu ile karşılaşmaması şeklinde tanımlanabilmektedir. Ancak neo-liberal "gıda güvenliği", karşılaştırmalı üstünlüğün etkileri nedeniyle özelleştirilmiş bir küresel ticaret anlamına gelmektedir. Ulusötesi gıda şirketleri, talebi karşılamak için gıdanın global hareketini yönetmektedir (McMichael 2003; Aktaran: McMichael 2009: 8).

2001-2006 yılları arasında, ABD fabrikalarında etanol üretmek için kullanılan mısır miktarı üçe katlanarak 18 milyon tondan 55 milyon tona yükselmiştir. 2006-2007 arasında etanol üretmek için talep edilen mısır, dünya hububatı için küresel talebin yıllık artışının iki katından daha fazla olmuştur. ABD dünya mısır üretiminin yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır (Gimenez ve Kenfield 2008: 3). Etanol üretmek için sürekli gelişen mısır talebi diğer taneli tahılların üretim alanlarına daha fazla mısır ekilmesine neden olmuş ve bu tahılları üretim dışına itmiştir. Bu dışlanmanın başını çeken soya fasulyesi ve buğday ekim alanlarının daralması sonucu küresel üretimleri düşmüş ve dünya hububat fiyatları yükselmiştir.

2007-2008 yılları arasında çıkan sözde "Gıda Krizi" endüstriyel kapitalizmin fosil yakıt bağımlılığından kaynaklı tarımsal ürün destekli biyoyakıta yönelmesinden kaynaklanmıştır (McMicheal 2009: 2). Aralık 2007'de ABD Başkanı George W. Bush tarafından imzalanan "Enerji Bağımsızlığı ve Güvenlik Yasası" ile 2022 yılına kadar, şu

anda mevcut olan tarımsal-yakıt üretiminin 5 katına denk gelen 36 milyon galonluk üretim yasallaştırılmıştır (Gimenez ve Kenfield 2008: 1).

Biyo-yakıt endüstrisinin, yenilenebilir yağ ve mısır için şiddetli bir talep yaratması, bu bitkilerden elde edilen hammaddelerin ve gıda besinlerinin maliyetini çarpıcı bir şekilde yükseltmiştir. Böylece erişte, bisküvi ve dondurma üretiminde yaygın olarak kullanılan palmiye yağı enerji piyasalarına o kadar entegre olmuş durumdadır ki, fiyatı, ham petrol fiyatı ile birlikte hareket eder olmuştur (International Union of Food, Agricultural, Hotel, Restaurant, Catering, Tobacco and Allied Workers' Associations (IUF) 2007: 4).

ABD tarımsal-yakıt pazarının taleplerini temin etmek için Kolombiya Hükümeti, 2,5 ila 15 milyon dönümlük alanda palmiye bitkisi yetiştirmektedir. Dünyanın en büyük etanol ihracatçısı konumunda bulunan Brezilya ise, 2025 yılına kadar dünyadaki benzinin %10'unu karşılayabilmek için şeker kamışı ekim alanını 5 kat arttırmayı planlamaktadır (Gimenez ve Kenfield 2008: 5).

Dünya tahıl ihracatının %75-90'ının dört çok uluslu şirket tarafından yürütüldüğü bilinmektedir: Archer Daniels Midland (ADM), Bunge, Cargill ve Luis Dreyfus (Lawrance 2011: 1). Hem ulusal hem de uluslararası anlaşmalarla, siyasi ve hukuki üstünlükler elde eden ÇUŞ'lar çiftçilere iki farklı biçimde yaklaşmaktadır. Çiftçi girdi (tohum, gübre, zirai ilaç) satın alırken oligopolcü yapısından faydalanan ÇUŞ, aynı çiftçi mahsulü satmak istediğinde ise oligopsoncu (çok satıcı, az alıcı) yapıda davranmaktadır.

"Sözleşmeli çiftçilik modeli çerçevesinde şirket, küçük üreticiye hem girdi ve üretime ilişkin kararları dayatmakta, hem de daha sonra ürüne sahip çıkmaktadır. Sözleşmeli üretim modeli, üretici emeğin özgür olmadığı bir emek türüdür. Çünkü üretici karar alma mekanizmasına katılamaz. Dahası, üretim fazlası ve büyük fiyat düşüşü risklerini üstlenen üreticinin kendisidir (Watts 1990: 155; Aktaran: Yenal ve Yenal 1993: 106-107)."

III. Gıda Rejimi, küresel ihtisaslaşmaya uygun olarak az gelişmiş ülkelerde yeni bir işgücü yaratmakta ve gelişmiş ekonomilerin üretim maliyeti ve işçi sorumluluklarını

üzerinden attığı bir yapı sergilemektedir.

“Kuzey, II. Gıda Rejiminde gıda yardımı adı altında damping yaparken, III. Gıda Rejiminde tarımsal üretimi örtük biçimde sübvansede etmekte ve sübvansede edilmiş üretimiyle uluslararası rekabet gücü kazanmaktadır. Ancak, II. Gıda Rejiminde ABD'nin ve Avrupa Topluluğu (AT)'nin verdiği sübvansiyonlar küçük üreticiye gitmekteyken, III. Gıda Rejiminde tarımda yaşanan yoğunlaşma ve şirketleşmeyle birlikte bu sübvansiyonlardan yararlananlar değişmiştir (Çaşkurlu 2012b: 179).” Artık destekler şirketlere aktarılmaktadır.

2. Gıda Rejimi Teorisi Kapsamında Türkiye Tarımında Değişim Ve Dönüşüm

2.1. Birinci Gıda Rejimi ve Türkiye Tarımında Değişim ve Dönüşüm

Birinci gıda rejimi, kısaca özetlemek gerekirse, 1870-1930 yılları arasında İngiltere'nin sömürgelerindeki tarımsal üretimi ve dış ticareti nasıl şekillendirdiği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda Amerikan İç Savaşı'na kadar geçen sürede İngiltere, Amerika'nın tahıl ve pamuk üretimi ile dış ticaretinde söz sahibi olmuştur. Amerikan İç Savaşı ile birlikte hammadde tedarikinde sıkıntılar yaşamaya başlayan İngiltere, pamuklu fabrikalarına hammadde tedarik edebilmek için yeni üretim alanları bulma arayışına girmişlerdir. Manchester Pamuk Alım Birliği (Manchester Cotton Supply Association- MCSA), Lancashire pamuk fabrikalarının hammadde ihtiyacının karşılanması için ajanlarını devreye sokmuş ve üretim için elverişli toprakların arayışına koyulmuşlardır. Bu arayış 1860-1870'li yıllarda Türkiye'nin Batı Anadolu topraklarında ve daha sonra Akdeniz bölgesinde verimli toprakların bulunması ile son bulmuştur. 1838 Baltalimanı Antlaşması'nın da getirdiği ticari serbesti ile İngiliz tüccarlar Anadolu topraklarında var olmaya başlamışlardır.

1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması, yüzyıllar süren Osmanlı hükümlerinin bir ticari bağımlılığa dönüşmesi açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. İngiliz sermayesi için, ki kapitülasyonlardan sonra Avrupa ülkelerine verilen en önemli taviz olma özelliğini taşıyan anlaşma, şüphesiz büyük bir adımdır. Anlaşmanın maddeleri incelendiğinde aslında Osmanlı İmparatorluğu için nasıl bir anlam taşıdığı daha net

anlaşılmaktadır (Çavdar 1982: 15):

1. Anlaşma ile birlikte İngiliz tüccarlara sağlanan hak ve imtiyazlar sonsuza kadar, kesintisiz bir biçimde geçerlilik kazanmıştır,
2. İngiliz tüccarları Osmanlının ürünlerinden herhangi birini iç tüketim için satın alması halinde, Osmanlı vatandaşı olan tüccarlarla aynı vergi ve rüsumlara tabii olacaktır,
3. Herhangi bir Osmanlı ürünü, ihraç edilmek amacıyla satın alınırsa her türlü vergiden muaf olduğu gibi gemiye yükleneceği yere kadar taşınacaktır.

İngiltere'nin sanayi ihtiyaçlarını karşılamak için üretimini teşvik ettiği ürünlere en güzel örnek pamuk olarak gösterilebilir. Amerikan İç Savaşı'na kadar ham pamuk ihtiyacının çoğunluğunu Amerikan üretim bölgelerinden sağlayan İngiltere, savaşın patlak vermesiyle birlikte hammadde tedarikinde sorunlar yaşamaya başlamıştır. İngiltere'de yaşanan bu kıtlık sonucunda pamuğun fiyatı daha önce görülmemiş bir şekilde artış göstermiştir. Artan fiyatlar üretimde ve ürünlerin pazarda satışında sıkıntılar doğurarak karların azalmasına neden olmuştur. Lancashire pamuklu fabrikalarının, varlıklarını sürdürebilmek için ucuz ve bol pamuğun ihtişamına ve yeni pazarlara ihtiyaçları vardı. İngiliz burjuvazisi bu ihtişamı tekrar yakalamak için ajanlarını görevlendirmiş ve deneme bölgelerinden biri de Batı Anadolu olmuştur (Kurmuş 1974: 78; Kasaba 1993: 76-77).

Lancashire'lı pamuklu fabrikalarının yöneticilerinin kurduğu MCSA, deneme amaçlı Liverpool'dan 60 torba Amerikan tipi pamuk tohumunun ücretsiz dağıtılması için Batı Anadolu'ya göndermiştir. O yıl ki hasadın çoğu çekirgelere yem olmasına rağmen varılan sonuç MCSA yetkililerini sevindirici yönde olmuştur. Çünkü Amerikan pamuğuna alternatif pamuk üretim alanı bulunmuştur. 1859 yılında elde edilen pamuğun 7,5 milyon libreye yükseldiği ve bir sonraki ekim için daha büyük miktarda tohum ihtiyacı olduğu İngiltere'ye bildirilmiştir (Kurmuş 1974: 80).

Amerika'dan ithal edilen pamuğun kısa süreli de olsa ikamesini bulduğu için hiçbir çabadan kaçınmayan MCSA, daha iyi bir kampanya yürütülmesi ve üretimin nasıl

arttırılacağıının araştırılması için bir uzmanı Türkiye'ye göndermiştir. Uzman raporunda pamuk üretiminde karşılaşılan sıkıntıları; aşar vergisi, üreticinin üretim hakkında bilgi eksikliğinin bulunması ve en önemlisi de hammaddenin nakliye sorunu olarak tespit etmiştir (Kurmuş 1974: 81).

Bu şartlar altında dışarıda İngiltere ve içeride de tüccarların baskıları sebebiyle Osmanlı Devleti 1862 yılının sonlarına doğru bir fermanla pamuk üreticilerine ayrıcalık ve kolaylıklar sağladığını duyurmuştur (Kurmuş 1974: 82-83; Güran 2013: 56):

1. Pamuk üretmek isteyen kimseler ekili olmayan miri topraklara bedava sahip olabilecekler ve bu topraklardan beş yıl süre ile hiçbir vergi alınmayacaktır,
2. İhraç edilen pamuklar en düşük kalite pamuğun ödediği ihraç vergisinden yüksek vergi ödemeyecektir,
3. Pamuk üretimi ve temizlenmesinde kullanılan her türlü araç, gereç ve makine gümrük vergisi ödenmeden ithal edilebilecektir,
4. Hükümetbedava tohum dağıtacak ve isteyenlere bilgi aktarımında bulunacaktır.

Teşvikler ve ihracatta yaşanan sürekli artış nedeniyle pamuğun fiyatında meydana gelen yükseliş sonucunda pamuk ekilen alanların genişlemesi kaçınılmaz olmuştur. 1862 yılında bir önceki yıla göre pamuk ekilen alan dört kat artmıştır. 1863 yılında sadece İzmir bölgesinde 45 bin balya temiz pamuk olduğu tahmin edilmektedir. Üretimin yoğunlaştığı bölgeler ise Aydın Demiryolu'nun geçtiği güzergâh ve çevreleri olmuştur. Pamuk üretiminin getirdiği kazançtan faydalanmak isteyen bölge halkı, pamuk ekimi için elverişli topraklarda buğday ve diğer tahılları ürettiğini fark etmiş ve hemen bu toprakları pamuk ekimi için hazır hale getirmiştir (Kurmuş 1974: 85-86; Pamuk 2009: 219).

1838 reformlarından sonra mülkiyet haklarını genişletmek ve ekonomik egemenliklerini sağlamlaştırmak için hükümete baskı yapan İngilizlere, 1868 yılında çıkarılan bir yasayla taşınmaz mülk sahibi olabilme hakkı tanınmıştır. Yasadan sonra iyice

hız kazanan toprak satın alımları, 1868 yılında İzmir yakınlarındaki tarıma elverişli alanların en az üçte birinin İngiliz malı olmasına neden olmuştur. 1877 Rus Savaşı'ndan sonra 1878'de 41 İngiliz tüccarın, İzmir çevresinde tarıma elverişli bütün topraklara sahip olduğu tespit edilmiştir. Batı Anadolu'da 2,4-2,8 milyon dönüm toprağı olduğu düşünülen İngilizlerin; Rum, Ermeni ve Yahudilerin elinde olan topraklarda hesaba katıldığında, yabancıların elinde olan toprağın 5-6 milyon dönüme ulaştığı düşünülmektedir (Kurmuş 1974: 101-103; Pamuk 1993: 178).

İzmir ve çevresinde hâkimiyet kuran İngiliz tüccarların, İzmir'in tarımsal hammadde ihracatında öneminin artmasıyla birlikte köylü ile üretim anlaşmasını da bu doğrultuda şekillendirmiştir. Aslında günümüz şartlarında değerlendirildiğinde, modern sözleşmeli üretim modelinden pek de farklı olmayan bir üretim modelinin varlığından söz edilebilir. Aynı zamanda İzmir'de tüccar olan toprak sahibi, ihraç edilecek ürüne daha hızlı ulaşım sağlamakla kalmamış, mahsulün az olduğu yıllarda da zararını köylüye ya da kiracıya yıkararak zarardan kurtulmuştur (Kurmuş 1974: 105-106). Günümüz sözleşmeli üretim modelinde de olduğu gibi 19. yüzyıl sermaye sahibi de tarımsal hammadde üretiminde risk ve maliyetleri köylünün sırtına yük etmiş ve kendisi zarar etmekten kaçınmıştır.

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Batı Anadolu tarımında birbirinden pek de kesin çizgilerle ayrılmayan üç tür üretim ilişkisi ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi; feodal üretim biçiminin, bölgenin giderek kapitalistleşmesiyle toprağından vazgeçen feodallerin, eski gücünü yitirmesidir. İkinci olarak; kapitalist üretim ilişkileri ile feodal üretim ilişkilerinin bir arada yaşadığı görülmektedir. Çiftçiler topraklarında emek-rant uygulamalarına gitmezken, kimi zaman küçük çiftçilere ya da büyük çiftliklere topraklarını kiralamışlardır. Üçüncü olarak ise; kapitalist çiftçi-tüccar kesimin, genellikle ihracatını yaptıkları ürünlerin üretimi teşvik etmeleri ve bu ürünleri İzmir'de bulunan ticaretevlere ile Londra, Liverpool, Paris, Marsilya ve Hamburg'da bulunan şubeleri aracılığıyla ihraç etmeleridir (Kurmuş 1974: 120).

Tüccar-çiftçilerin oluşturduğu şirketlerin sadece mal alım-satım yapanlardan farkı, ürünün üretimden nihai malın satışına kadar ki her aşamayı kontrol etmeleri idi. Kendi

toprakları üzerinde yetiştirdikleri pamuk, tütün, zeytin, incir, palamut ve haşhaşı kendi tezgâhlarında işleyerek yurtdışında bulunan şubeleri aracılığıyla satıyorlardı. 19. yüzyılda Anadolu tarımında yaşanan en büyük değişiklik pazar için meta üretiminin yaygınlık kazanması olmuştur. Daha önceki dönemler göz önüne alındığında Anadolu köylüsü daha hızlı bir şekilde piyasanın içine çekilerek pazar ilişkilerine adapte edilmiştir. Batı Anadolu ekonomisinin tek yönlü gelişimi en belirgin olarak tarım ürünleri ihracatında görülür. 1864-1901 yılları arasında İzmir limanından yapılan ihracatın %42 ile %63 arasında değişen bölümünü kuru üzüm, incir, palamut ve afyon oluşturmuştur (Kurmuş 1974: 122-213; Pamuk 2009: 211; Kasaba 1993: 45-55; Pamuk 1993: 174-175).

Osmanlı'da gelişme gösteren tarımda kapitalistleşme süreci, Batı topraklarında yapılan tarımsal üretimi Avrupa pazarının ihtiyacına göre şekillendirmiş ve gerek sermaye gerekse pazar açısından bağımlı bir gelişim göstermiştir. Ticari ürün üretimi ve ticaretinin gelişmesi, toprağa yönelimi ve toprağın toplulaşma sürecini hızlandırmıştır. Bu bağımlılığın bir sonucu da yetiştirilen ürün yelpazesinin Avrupalı ithalatçılar tarafından belirlenmesine yol açmıştır. Silier (1981: 12)'in İngiliz Avam Kamarası (House of Commens 1920) tutanaklarından aktardığına göre, "bazı önemli görülen nedenlerden dolayı Türkiye'nin şeker pancarı üretimi açısından iktisaden bağımsız olmasına müsaade edilmiştir."

Piyasa şartlarında varlıklarını sürdüremeyen küçük köylüler ise ortakçılık-yarıcılık⁷ ilişkileri içinde büyük çiftliklere bağlanmak zorunda kalıyorlardı. Küçük çiftçi üretimde kendi üretim araçlarını kullanmakta, masraf ve vergiler kendine ait olmakta ancak mahsulü toprak sahibiyle paylaşmaktaydı. Silier (1981: 15)'in Cumhuriyet Gazetesi'nin 12 Mart 1924 tarihli baskısında "Münevver büyük çiftlik sahipleri" ile yapılan röportajdan aktardığına göre; "köylü yapacak bir şey bilmediği için yarı aç yarı tok bu tarlalarda cesurane çalışarak yarıcılık yapmaktadır."

Yine 1920'lerde tarımsal üretimi arttırmak amacıyla makineleşmeyi teşvik

⁷ "Ortakçılık; ürünün, kaldırıldıktan sonra toprak sahibi ile ortakçı (yarıcı, maraba vb.) arasında önceden belirlenmiş bir oranda ve aynı olarak paylaşılmasını öngören bir işletme biçimidir. Üretimin toprak ve emek (ortakçının sağlaması gereken) dışındaki girdileri ise, toprak sahibi ile ortakçı arasında örf-adete göre veya anlaşma ile paylaşılır." Bkz. Tarımsal Yapılar ve Kapitaliz/ Boratav 2004: 32.

politikaları da belli zümrelerin ihtiyaçlarına cevap niteliğinde gerçekleşmiştir. Teşvik kapsamında, büyük çiftçiler ile makine kullanımı yapan büyük çiftçi ve yardımcılarının askerlikten muaf tutulması, makinelerde kullanılan akaryakıt ile kimyevi girdilere gümrük muafiyeti uygulanması ve hükümetin malı olan traktörlerin büyük çiftliklere uygun şartlarda kiralanması politikaları toprak politikasında olduğu gibi küçük çiftçiyi desteklemekten uzaktır. Çünkü geçimlik geliri elde edebilecek üretimi bile zor yapan küçük üreticinin üretim aşamasında traktör kiralayabilmesi daha da zordur. Devlet açıkça, traktör ile sürülebilecek tarlası olan çiftçileri desteklemiştir (Silier 1981: 19-20).

Dünyada yaşanan ekonomik krizlerin Türkiye ekonomisine yansımaları iki kanaldan olmuştur; dış ticaret ile dünya tarımsal ürün fiyatlarında ve yabancı ticari kredi hacmindeki değişimler. Biber (2016: 267-268)'e göre ise, buhran döneminde dünya tarım piyasalarındaki fiyatlara bağlı olarak tütün, üzüm, incir, fındık ve pamuk gibi Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin fiyatlarında yaşanan düşmeler dış ticaret hadlerini ülke aleyhine döndürmüştür. Bunun en büyük nedenlerinden biri olarak, tarımsal üretimin devlet politikalarıyla değil, köylü üzerinde baskı kuran tefeci-tüccar tarafından belirlenmesi gösterilebilir. Sınırlı sayıda tarımsal ihraç ürünü olan Türkiye'nin, dış ticaret hadlerinin aleyhine değişmesiyle ekonomisi zarar görmüştür.

Adeta buhranın ayak sesleri niteliğinde değerlendirilebilecek olan bir gelişme de 1926-1927 yıllarında yaşanmıştır. Belirtilen yıllarda yabancı kredi akımının azaldığı ve akımın yeniden canlandırılabilmesi yabancıların ülkeye gelişinin teşvik edilmesi gündeme gelmiştir. Silier (1981: 53)'in Cumhuriyet Gazetesi (12 Mayıs 1927)'nden aktardığına göre, "Gümüşhane Mebusu Hüsnü Bey Bulgarların şeker ziraatını geliştirmek için kurdukları şeker sanayini ecnebi sermayeye bıraktığını hatırlatarak, Türkiye'nin de demir sanayisini ecnebi sermayeye bırakmak zorunluluğunun olduğunu savunmuştur." Her ne kadar yabancı sermayenin gelmesi için çabalar harcansa da yaklaşan buhran sermayenin önünde engel teşkil etmiştir.

2.2. İkinci Gıda Rejimi ve Türkiye Tarımında Değişim ve Dönüşüm

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda bir taraf olmadığını ilan etse dahi savaşa katılacak bir ülke gibi hazır durumda beklemiştir. Hükümet savaş ihtimaline karşı bir

milyon kişiyi silahaltına almış ve savaş ekonomisi koşulları uyarınca ekonomiye müdahale şartlarını genişletirken, devletçilik politikaları gereği olan ithal ikameci politikaların gevşetilmesini de sürdürmüştür. Askere alınan nüfus üretimin düşmesine neden olmuş, savaş yıllarında buğday üretimi %50 azalmıştır (Köymen 2008: 132). Tarımda 1940-1945 yılları arasında buğday üretimi ortalama %9 düşüş gösterirken, sınıai tarım ürünleri durumlarını korumuş; pamuk %2 artış gösterirken tütün %1 azalış göstermiştir (Boratav 2009: 81-86).

Savaş sonrasında Türkiye tarafını seçmiş ve bu seçime uygun düşecek kapitalist gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye 1944'te Bretton Woods konferansına katılmış ve daha sonra Marshall Planı'na dâhil olabilmek için 1947'de ABD ile "askeri yardım" ve 1948'de "ekonomik işbirliği" anlaşması imzalayarak Marshall Planı'na dâhil olmuştur. Demokrat Parti'nin ekonomi politikaları da yardım ve verilecek kredilerin amaçlarıyla örtüşmüştür (Köymen 2008: 135; Oral 2006: 34-35; Kendir 2000: 30; Günaydın 2006: 157-158).

Anlaşmalardan sonra Türkiye'ye gelen ve çoğu Amerikalı olan, devletçi politikalarından vazgeçilmesi söylemini hep bir ağızdan söyleyen uzman raporları neticesinde "dış yardımsız kalkınmak imkânsızdır! (Boratav 2009: 96-97)" anlayışı Türkiye'de yer edinmiştir. 1949'da Türkiye'ye gelen Thornburg, raporunda genel olarak, devletçilik politikalarının eleştirisi yapılmış, ülkenin sanayileşme politikalarının yanlış olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca sanayileşme politikası olarak ağır sanayi yatırımlarından vazgeçilerek daha çok çiftçiye üretimde yardımcı olacak hafif sanayi mallarının üretiminin gerçekleştirilmesi tavsiyelerinde bulunulmuştur. 1949 yılında Dünya Bankası'ndan bir kalkınma modeli istenmiş ve bu kapsamda gelen Barker Heyeti raporunu 1951'de sunmuştur. Barker'ın raporunda da Türkiye'nin tarım memleketi olduğu vurgusu ve kalkınma arayışlarının burada aranması gerektiği vurgusu yapılmıştır. Devletin yatırımlarını bırakarak özel sektöre alan açması, hafif sanayiye yönelmesi ve KİT'lerin özelleştirilmesi tavsiyeler arasındadır. Raporda ayrıca, devletin özel sektörü kısıtlayıcı değil teşvik edici bir role bürünmesi gerektiği ve sadece özel sektörün üretemeyeceği kamusal malların devlet tarafından üretilmesi gerektiği tavsiyeler arasında yerini almıştır. Yine 1951 yılında hazırlanan ve Martin-Cush Raporu'nda da diğer raporlar da olduğu gibi

ABD ve Avrupa yardımlarının planlı olarak kullanılması tavsiyelerinde bulunulmuş, tavsiyelere uyulduğu sürece Türkiye'nin yardımlardan faydalanabileceği vurgulanmıştır (Yayman 2005: 131-160-169).

Ayrıca, Thornburg' ün isteği üzerine, 1940'ta devlet eliyle kurulan ve eldeki teknik imkân dâhilinde boş hazine arazilerinde üretim yapılan kombina adındaki devlet çiftlikleri, ki bu çiftliklerde 1945'te 147 bin ton buğday ve arpa üretilmesine rağmen, Sovyetlerdeki devlet çiftliklerine benzetilerek arazi varlıklarını Devlet Üretme Çiftliklerine devri gerçekleştirilmiştir (Tezel 2015: 500-501; Kendir 2000: 28).

Plan kapsamında Türkiye, 1948-1952 yılları arasında doğrudan yardım olarak Amerika'dan 46.398.000 dolar almış ve bu yardımı tarımın modernizasyonu, madencilik, enerji, ulaşım gibi altyapı harcamalarında kullanmıştır. Türkiye uluslararası işbölümünde üzerine düşen vazifeyi gerçekleştirebilmek için ilk adım olarak Dünya Bankası ve uluslararası bankalardan krediler almış, bu krediler sayesinde pazar için üretimi arttıracak ve iç pazarı genişletecek altyapı yatırımları hız kazanmıştır. Ayrıca gelen yardım parası ile birlikte tarımda hızlı bir makineleşme süreci başlamıştır. 1936'da 961, 1948'de 1756 olan traktör sayısı, 1952'de 31,415, 1955'te ise 40 bini aşmıştır (Oral 2006: 36-38; Kayıkcı 2009: 53; Kendir 2000: 31).

Yapılan yatırımların sonucu olarak 1950-1953 döneminde tarımsal üretimde büyük artışlar yaşamış sektör yıllık %10'un üzerinde bir büyüme temposu yakalamıştır (Günaydın 2006: 158). Ekili arazi miktarı 1928'de 6,6 milyon, 1948'de 13,9 milyon ve 1954'te 19,6 milyon hektara yükselmiştir. Ekilebilir arazide yaşanan bu genişleme, ülkede yaşanan traktör bereketi sayesinde olmakla birlikte, üretim hırsı nedeniyle meralar da ise azalma olmuştur. 1928'de 46,3 milyon hektar olan mera alanımız 1957'de 29,7 milyon hektara düşmüştür (Oral 2006: 39; Köymen 2008: 138).

1960'larda Amerika'da yoğun tarım teknolojisine bağımlı tarımsal üretimi özetleyen "Yeşil Devrim" in başladığı duyurulmuştur. Bu teknolojik ve bilimsel gelişme içinde yüksek verimli tohumları, geliştirilmiş tarımsal ilaçları, gübreleri ve ileri teknolojik ürünleri içermekteydi. Toprakta yaşanan kısıtlama ile birlikte gelen bu haber adeta Türkiye'ye ilaç niteliği taşımaktaydı. Ayrıca yüksek verimli tohumun üretim şartlarında

da gerçekleştirilmesi gereken altyapı yatırımlarının, sulama projeleri ve ilaçlar ile gübreler için ithalat desteklemelerinin, hayata geçirilmesi gerekmektedir (Köymen 2008: 141; Koçtürk 2009: 50-51; Kendir 2000: 38).

Ayrıca 1958'de Türkiye'ye borç veren ülkelerin toplandığı Paris Konferansı'nın kararlarına uygun olarak Türkiye'de planlı ekonomiye geçişinin sağlanması amacıyla 1960'ta Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. DPT destekli hazırlanacak kalkınma planları ile birlikte Türkiye'nin daha iyi bir pazar durumuna getirilmesi ve tarımsal hammadde ihracatının geliştirmesi amaçlanmıştır. Daha çok, emperyalist güçlerin güdümünde bir ekonomi anlayışı anlamına gelen bu görüşler planlı ekonomiyle birlikte hayata geçirilmiştir (Aytulun 1976; Aktaran: Oral 2006: 46).

1960'ların sonlarından itibaren yoksul köylüye yönelik baskılar artış kazanmıştır. Dünya Bankası ve yan kuruluşları geliştirdikleri çeşitli projelerle ve yerelde destekledikleri Türkiye Kalkınma Vakfı gibi kuruluşlar aracılığıyla küçük köylüyü pazar ekonomisine dâhil etmişlerdir (TİB 1975; Aktaran: Akad 2015: 98-99). Bu yıllarda büyük toprak sahipleri ve tüccarların lehine olacak düzenlemeleri yapabilecek örgütlenme çalışmaları hızlandırılmıştır. Fındıkta Fiskobirlik, ayçiçeğinde Trakyabirlik, Toprak Mahsulleri Ofisi ve Et ve Balık Kurumu gibi ihracatçı kuruluşlar ticaret erbabına fayda getirecek kuruluşlar olarak yerlerini almışlardır. Küçük üreticilerden çok büyük toprak sahibi ve tüccara kredi sağlayan Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri'nin gelişmesi de büyük bir hızla tamamlanmıştır (Akad 2015: 99). Kırsal alanda yürütülen bu çalışmalar yoksulluk karşısında küçük köylünün muhalefet oluşturmasını engellemek ve destekleme politikalarıyla gelir adaletsizliği temelinde mülkiyet ilişkilerinin değişimine hizmet etmişlerdir. Bu değişim aslında sanayide ihtiyaç duyulan işgücünün kırsaldan göç yoluyla sağlanmasına yönelik olduğu için yürütülen sözde projelerin amacı daha net anlaşılmaktadır.

Destekleme alımları sayesinde 1960'larda ve 1970'lerde iç ticaret hadleri tarım lehine gelişme göstermiştir. Ancak 1970'in ikinci yarısından sonra ise düşmeler yaşanmaya başlamış ve 1977'den sonra ise sanayi ürünleri lehine hızlı bir yükseliş olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında genel olarak ülkede yaşanan kaynak sıkıntısı

zamanında büyük sermayenin desteklenmeye devam edilmesi ve devlet fonlarının çoğunlukla sanayi ve ticarete aktarılması önemli etkenler olmuştur (Akad 2015: 101- 102, Boratav 2009: 136-137).

Dünya Bankası'nın 1977'de yayınladığı Tarım Raporu'nda ilk dört plan dönemine dair yaptığı değerlendirme aslında bütün gerçekleri gözler önüne sermektedir (Ergene 1997; Aktaran: Oral 2006: 57; Schiff, Maurice, Valdes, Alberto 1995: 44-45; Aktaran: Köymen 2008: 144-145): Kırsal kesime yönelik yapılan desteklemeler gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltıcı yönde değil, arttırıcı yönde olmuş ve desteklemeler daha çok zengin çiftçilerin işine yaramıştır. Yoksul köylünün toprağını bırakmasına ve köyden kente kaynak transferinin yaşanmasına neden olmuştur.

2.3. Üçüncü Gıda Rejimi ve Türkiye Tarımında Değişim ve Dönüşüm

Her ne kadar üçüncü gıda rejiminin başlangıcı DTÖ'nün kuruluşu olarak kabul edilse de aslında ön hazırlığı 1980'lerin başından itibaren süregelen neoliberal dönüşümdür. Küresel çapta ticaretin serbestleşmesi ve devlet olgusunun piyasalardan temizlenmesi anlamı taşıyan neoliberal dönüşüm, Türkiye'de de karşılığını bulmuş ve Özal Hükümeti'nin 24 Ocak Kararları ile uygulanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bu kısımda, üçüncü gıda rejiminin hazırlık aşaması gibi olan neoliberal dönüşümün argümanları ile IMF ve Dünya Bankası'nın yol haritaları ve DTÖ ve AB'nin Türkiye tarımında neden olduğu dönüşüm ele alınacaktır.

24 Ocak Kararları ile birlikte Türkiye, serbest piyasa söylemi ile liberal politikaların öncülüğünde dışa açık, ihracata dayalı yeni kalkınma stratejisi belirlemiştir. Devletin ekonomideki ağırlığının sorgulanmaya başladığı ve azaltılması yönünde baskılar, devletin ekonomideki rolünün daraltılması ve özelleştirilmesi gündeme gelmiştir. Özellikle devlet tarım sektöründe faaliyette olan kamu kuruluşlarının varlıklarını politikalarla azaltmış ya da tamamen ortadan kaldırmıştır. Politikaların belirlenmesinde IMF ve Dünya Bankası önemli bir konumda bulunurken, 12 Eylül askeri darbesi de politikaların uygulanması aşamasında hızlandırıcı bir mekanizma olmuş ve oluşabilecek herhangi bir muhalefetle karşılaşılması hususunda da belirleyici olmuştur (Kendir 2000: 70-72; Kayıkçı 2009: 184-185; Güler 1996: 75).

1980 sonrası tarım uygulamalarına genel itibariyle bakıldığında tarıma yönelik destekleme politikalarından vazgeçildiği görülmektedir. Bu vazgeçiş, devletin tarımsal kamu yönetiminden elini yavaş yavaş çekerek özel sektörün önünü açması, tarımsal kredi miktarlarının azaltılarak faizlerin yükseltilmesi ile vadelerinin kısaltılması ve tarıma uygulanan sübvansiyonlardan vazgeçilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Tarıma yönelik destekleme politikalarından vazgeçilmesine gerekçe olarak ise desteklerin enflasyona neden olduğu öne sürülmüş ve tarım sektörü enflasyonun kaynağı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Oral 2006: 63; Kendir 2000: 72).

Yapısal uyum programlarının sektörel olarak en yıkıcı etkisi tarımda gözlenmiştir. Bu zamana kadar devlet, sanayi ve köylü arasında koruyucu gücü temsil ederken, 1980'den sonra ise devlet yerini özele bırakarak çiftçi ile sanayiciyi karşı karşıya getirmiştir. Devletin tarımsal kamu yönetiminden elini çekmesi, devletin kırsaldaki yapılanmaları da işlevsizleştirmiştir (Güler 2002).

IMF ve Dünya Bankası'nın piyasa kuralları gereği olarak destekleme alımlarının azaltılması yönündeki görüşüne uyan Türkiye, destekleme alımlarında düşük fiyat belirleme politikasının yanı sıra, destek kapsamında olan ürün sayısı da dönem için eksi yönde değişim göstermiştir. Dönem başında 24 olan destekleme kapsamındaki ürün sayısı, 1985 yılında 18'e dönem sonunda ise 10'a düşürülmüştür. Destekleme alımlarında fiyatın düşük belirlenmesinin yanı sıra üretimi destekleyici girdi kullanımını teşvik amaçlı sübvansiyonlara devam edilmiş fakat girdiler dışarıdan ithal edildiği için yurtiçi fiyatları yüksek belirlenmiştir. Gübre fiyatları, ithal mallara dayanan hammaddelere bağımlı olduğu için, sürekli artışlar meydana gelmiştir. Tarımsal ilaç fiyatlarında da enflasyonun üzerinde artışlar meydana gelmiştir. 1980 sonrasında petrol ürünlerine yapılan zamlar da tarımsal üretim üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır (Oral 2006: 64-66).

1980-1986 yılları arasında desteklenen ürün kapsamında olan ürünlerin fiyatları 12 kat artarken, üretimde kullanılan ara girdilerin, tohum, mazot, gübre, ilaç ve sulama, karşılığında çiftçinin ödediği fiyat 24 kat artmıştır (Sencer 1987, Aktaran: Oral 2006: 66).

Tarımın, serbest ve korunmasız piyasaya teslim edilişi, Dünya Bankası'nın yapısal uyum kredileri (SAL: Structural Adjustment Loans) ile başlamış ve 1985-1990 yıllarını

kapsayan sektörel uyum kredileri (SECAL: Sectoral Adjustment Loans) ile devam etmiştir. Kredi kapsamında Dünya Bankası'ndan alınan 300 milyon dolarlık kredi tutarının 288,8 milyon dolarlık bölümü tarımsal girdi ithalatına, 11,2 milyon dolarlık kısmı ise tarımsal yönetimi destekleme amaçlı kullanıma ayrılmıştır (Güler 1996: 90; Güler 2002).

Kontrollü serbestleşmelerden sonra Türkiye tarımını desteklemek amacıyla kurulmuş olan kamu kurumlarının altı oyulmuştur. Piyasanın yabancı kaynaklı özel sektöre terk edilmesi ve çiftçilerin piyasanın eline bırakılması süreci, sermayenin 1950'li yıllardan beri yapmak istediğine kavuştuğu anlamına gelmiştir. Bu kapsamda serbestleştirilen tohum ithalatı ve üretimini yapacak sermayeye serbesti tanınması, yerli tohum ıslah ve geliştirme çalışmalarını yürütmesi amacıyla kurulan Tarım İşleri Genel Müdürlüğü (TİGEM)'in işlevini yitirmesine neden olmuştur. Aynı şekilde, gübre ithalatının da serbestleştirilmesiyle birlikte bu alanda hizmet eden Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK), zaman içerisinde piyasadan silinme konumuna gelmiştir. TZDK'nın gübre pazar payı 1983'te %95 iken, 1993 yılında %9,7'ye gerilemiştir. Ayrıca tarım SECAL'in 130 milyon dolarlık kısmı TZDK tarafından kullanılmış ve bu tutarın %93'ü gübre, 57'si tohum, %0,3'ü ise hizmete harcanmıştır (Güler 1996: 90-91; Oral 2006: 70).

Tarımda serbestleşmenin küçük üretici üzerinde yarattığı etki, iç ticaret hadleri veya tarım ticaret hadlerindeki değişimlere bakılarak değerlendirilebilmektedir. İç ticaret haddi ya da tarım ticaret haddi, çiftçinin mahsule karşılık aldığı para ile tüketim mallarına ödediği fiyatlar arasındaki farkın büyüklüğü veya küçüklüğü ile ilgilidir. Devletin tarıma yönelik iktisat politikaları bu farkın kapanması yönünde işleyiş yaparken, piyasanın serbestleştirilmesi de farkın çiftçi aleyhine açılmasına neden olmuştur. Bu kapsamda değerlendirilebilecek olan destek alımlarında yaşanan daralmalar farkın açılmasına etki etmektedir. Destekleme alımlarının değeri 1977- 1979'da %12,2 iken 1988 yılında %5,5'e gerilemiştir. Serbest piyasa ilişkileri içinde sanayi, sermaye ve tüccar ekseninde savunmasız kalan tarımın ticaret hadlerinde düşmeler meydana gelmiştir; 1978-1979 ve 1988 yılları arasında tarımın ticaret hadleri %38,9 oranında gerilemiştir (Boratav 2009: 165).

Küresel kapitalizme eklemlenme sürecinde son 30-40 yıllık süreden daha fazla bir

süre çaba harcayan Türkiye, diğer iç politikalarında olduğu gibi tarım politikalarında da içsel dinamiklerin değil, dışsal dinamiklerin etkisi altında kalarak bu çabasını taçlandırmıştır. ABD hegemonyası altında 1947 sonrası, kapitalizmin dünyada işleyişinin garantörlüğünü üstlenen kurumlar (IMF ve Dünya Bankası) kadar GATT ve Avrupa Topluluğu Ortak Tarım Politikası (AT OTP)'da iç politikaların belirlenmesinde dikkate alınan ve yönlendirmeleri özenle yerine getirilmeye çalışılan oluşumlar olmuşlardır.

GATT kapsamında yapılan sekizinci toplantı olan Uruguay Turu, 1986 Eylül'ünde başlamış, ABD ve AT'nin pazar kapma yarışları (ABD, Güney Afrika pazarına; AT ise Güney Amerika pazarına hâkim olmaya çalışmış) nedeniyle 1993'te sonuçlanmış ve 111 üye ülke tarafından 1994'te imzalanmıştır. Uruguay Turu neticesinde GATT yerini, dünya ticaretini yönetecek daha geniş yetkilere sahip olan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne bırakmıştır (Oral 2006: 89).

Uruguay Turu'nda alınan kararlar kapsamında bakıldığında odak noktasını üç başlıkta toplamak mümkündür; pazara giriş (ithalat kısıtlamaları), ihracat sübvansiyonları (rekabet) ve iç destekler. Varılan anlaşma bu başlıklar altında alınan bazı kuralları-yasakları ve gümrük tarifelerini düzenlemektedir. Dünya genelinde uyumlaştırma adı altında getirilen düzenlemeler, az gelişmiş ülkelerin tarım yapılarında bağımlı bir oluşum gözetmekte ve dış ticarete rekabeti gelişmiş ekonomiler lehine değiştirerek yeni pazarlara ulaşım imkânları yaratmakta ve dünya pazarlarına hâkimiyetlerini güçlendirmektedir (Günaydın 2006: 162)

Türkiye'nin, tarımsal gelişmeler bağlamında etkilendiği ve hatta zarar gördüğü bir diğer yapı ise AB ile yapılan Gümrük Birliği Anlaşması ve OTP'dir. 1973 yılında AT'nin OTP'na girebilmesinin ön şartı olarak konulan ve 22 yıllık geçiş ve hazırlık dönemi sonunda Gümrük Birliği'ne kabul edilebileceği (ki edilip edilmeyeceği Birliğin elinde olan ve bir kesinliği olmayan bir kural) ve sonrasında Türkiye'den istenen uyum protokollerinin gerçekleştirilmesi kapsamında OTP'ye geçişin sağlanacağı bir AB uyum süreci yaşanmıştır.

Gümrük Birliği kapsamında olan işlenmiş tarım ürünlerinin 1996, 1997 ve 1999 yıllarında hazırlanan üç liste ile değişmiş ve Birliğin Türkiye tarımsal dış ticaretindeki

tam etkisi 1999 yılından itibaren anlam kazanmaya başlamıştır. Günaydın (2006: 31)'a göre; Türkiye AB ile yaptığı tarımsal dış ticaretten ürün bazlı üstünlüğünü kullanamamaktadır. Buna neden olan etken olarak ise, Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü bulunan taze meyve ve sebzeden işlenen tarım ürünlerinin Birlik kapsamına alınmaması ancak AB'nin üstün olduğu tahıl, süt ve şekerden işlenmiş tarım ürünlerinin kapsamda olmasıdır.

1999'dan itibaren dört adet niyet mektubu verilmiş ve mektuplarda vaat edilen reformları da içeren Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) uygulamaya konulmuştur. GEGP ve niyet mektupları, tarıma yönelik nakdi destekler yerine doğrudan gelir desteğine (DGD) geçilmesine, özelleştirmeler ile devlet elinin tarım sektöründen çektilmesine, tarım satış ve kredi kooperatiflerinin yeniden yapılandırılarak elemine edilmesini içermiştir. Bu amaçların yerine getirilmesi karşılığında Dünya Bankası ile Ekonomik Reform Kredi Anlaşması yapılarak 1999 stand-by anlaşmasından sonra 720 milyon dolarlık teminat kredisi alınmıştır. 2001 yılında ARIP (Agricultural Reform Implementation Project - Tarım Reformu Uygulama Projesi) ile birlikte Dünya Bankası teminat kredisini genişleterek 600 milyon dolarlık ek bir kredi vermiştir. Genişletilen teminat kredilerine karşılık olarak ise devletin tarımdaki yerinin belirlenmesi için kurumsal bir yeniden yapılanma, ÇAYKUR, TZDK, TEKEL ve TŞFAŞ (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.) gibi tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi, kooperatiflerin yeniden yapılandırılması istenmiştir. ARIP, girdi üretim ve dağıtım alanında faaliyet gösteren kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi sürecini de hızlandırmıştır (Biber 2016: 297-298).

2006 yılının Nisan ve Ekim aylarında yürürlüğe giren sırasıyla Tarım ve Tohum Kanunları, Türkiye tarımına yabancı sermaye girişlerinin serbestleştirilmesine zemin hazırlayan iki önemli yasal değişim olma özelliği taşımaktadır. 5488 Sayılı Tarım Kanunu'nun ilke ve amaçları, uluslararası taahhütlere uyum, piyasanın düzenli işleyişi, özel sermayenin rolünün artırılması kapsamında şekillenmiş ve Avrupa Birliği'ne uyum sürecindeki gelişmelerden doğacak ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde, ortak piyasa düzenlerinin öngördüğü idari ve hukuki düzenlemelerin yapılması olarak belirlenmiştir (Tarım Kanunu 2006).

5553 Sayılı Tohumculuk Kanunu ise tohum piyasasında sertifikasyon, özel sermayenin önünü açmak ve tohumculuk sektörünün yeniden yapılandırılması biçiminde şekillendirilmiştir. Yasa kapsamında, tohum üretimi, ticareti ve sertifikasyonu Bakanlıkça belirlense de asıl amaç AB standartlarında ve uluslararası rekabete uygun bir şekilde hareket edilmesini sağlayacak adımlar atılmıştır (Tohumculuk Kanunu 2006).

Oldukça geniş kapsama sahip olan Tohum Kanunu aslında Tarım Kanunu'nun tamamlayıcısı niteliğindedir. Güçlü bir tarım sektörü oluşturma çabası içinde olması gereken bir ülkenin, Tohum Kanunu ile bu hedefi elinin tersi ile itmiş olması ve tohumda ithalata bağımlılığı getirerek, güçlülük hedefini elemine etmesi yanında tarife ve gümrük indirimlerinden daha tehlikeli bir ortam yaratması kaçınılmazdır. Küresel bağlamda yeşil devrimle hayat bulan süreç Türkiye'de yansımaları bulmuş ve devletin tohum sektöründeki eli niteliğinde olan iki kuruluş TİGEM ve TZDK özelleştirilmesi devletin elini zayıflatmakla kalmamış, tohumda üretim ve dağıtım işlerinin özel sektöre devrinin de gerçekleşmesini sağlamıştır. Tohum yasası ile sektör tamamen yerel ve yabancı sermayenin kontrolüne bırakılmıştır (Biber 2016: 329-330).

Türkiye'de 1987'den 1998'e kadar geçen on yıllık sürede yabancı ve yabancı ortaklı yerli şirket sayısında önemli artışlar meydana gelmiştir. Bununla beraber yerli sermayeli kuruluşlar da ileri teknoloji kullanan şirketlerle ortaklıklar kurarak et, süt ve süt ürünleri, gıda paketlenmesi, meyve ve sebze işleme ve dondurulmuş gıda, çay, tütün, şeker ve tatlandırıcı, hazır gıda ve gıda perakendeciliği alanlarında faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu alanlarda faaliyet gösteren Et-Balık Kurumu (EBK), Süt Endüstrisi Kurumu (SEK) ve Yem Sanayii (YEMSAN) gibi tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi de gıda ve üretim alanının tekelleşmesine katkıda bulunmuştur. Küçük üreticiler için pazar güvencesi olan devletin de sektörden çekilmesi fiyat istikrarsızlığına yol açtığı gibi, üretiminde dalgalanmasına neden olmuştur. Türkiye'nin tarım sektörü üzerindeki kontrolünü yitirmesindeki ilk adım, yabancı sermayenin de çıkarları ile eşgüdümlü olarak serbest dış ticarete dayalı sanayileşme modelini benimsemesiyle atılmıştır. Gelişmiş ülkeler küresel bağlamda tarımsal üretimde kendi egemenliklerine tehdit olarak algıladıkları Türkiye'nin tarımsal üretimini sınırlandırmak için uluslararası kurumları ve anlaşmalarını kullanmışlardır. Bu çerçevede ihracat geliri yüksek ürünlerin

üretilemesinden vazgeçen Türkiye, sanayi tipi tarımsal hammaddelerin üretiminde uzmanlaşmak zorunda bırakılmıştır. Daha ileri teknolojik üretim süreçlerini içeren bu yeni uluslararası uzmanlaşma, yerel küçük çiftçinin geleneksel üretimden hatta toprağından kopmasına neden olmuş ve Türkiye'nin tarımsal mozağını yok etmiştir (Biber 2016: 320; Oral 2006: 178-179).

Küçük üreticinin yabancılaşmasına yol açan yeni tarımsal üretim modeli ve alternatif ürünlerin geleneksel ürünlerin yerine geçme hızı ve yolu, uluslararası kurumların anlaşmaları tarafından kurumlarca belirlenmiştir. Tarımda yeniden organize edilen aktörler ve işleyiş sonrasında, devlet sektörden uzaklaşmış ve özel sektörün önündeki engeller birer ikişer kaldırılmıştır. Yaşanılan yeniden yapılanma sürecinde toprağından çıkararak yeni işsiz ordusuna katılan işgücü de Türkiye'ye biçilen sanayi tipi tarımsal ürünlerin üretiminde önemli bir role sahip olmuştur. Endüstriyel değere sahip olan tarımsal ürünlerin üretim süreci Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde sözleşmeli üretim modeli ile düzenlenmiştir. Model ile sermaye üretim süreci boyunca karşılaşılabilecek riskleri üreticiye yüklemiş ve kendi zararını üreticinin üstüne yıkmıştır (Biber 2016: 320-321).

4. Sonuç ve Değerlendirme

Yıllar itibariyle meydana gelen uygulamalar neticesinde görülmektedir ki Türkiye tarımı tarımsal üretimde hegemon gücün ihtiyaçlarına göre şekillenmiş ve gelişme göstermiştir. 19. yüzyılda başlayan tarımda kapitalistleşme süreci, etkileri ve etki alanları ile birlikte 21. yüzyıla kadar tek taraflı bir değişim içerisinde olmuş ve bu değişim Türkiye'nin tarımsal hammadde bağımlılığına yol açmıştır. Sonuç olarak Türkiye, tarımsal hammadde dış ticaretinde giderek artan oranda bir açık ve gıda maddeleri dış ticaretinde ise azalan miktarda bir fazla verir duruma gelmiştir. Türkiye'nin küresel çapta ortaya çıkan işbölümü ve uzmanlaşmaya tam adaptasyon gösterdiğinin kanıtı olan bu bağımlılık, tarımda devletin aktif rolden pasif bir role geçişi ile ortaya çıkan uygulamalar neticesinde daha da vahim bir hâl almıştır. Uluslararası rekabet gücü giderek yok olan, küresel iklim değişimleri nedeniyle zarara uğrayan ve tarımsal girdi maliyetlerinin artmasıyla iç ticaret hadleri lehine dönen yerli çiftçi de üretimden vazgeçer hale gelmiştir.

İç piyasanın kontrol mekanizması gibi kullanılan ithalat da çiftçinin tarımsal üretimden vazgeçmesine en büyük katkıyı yapan uygulama olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Bu bağlamda hibrit tohum, canlı hayvan ve hububatta ortaya çıkan ithalat tablosu da piyasaya terk edilen çiftçinin maliyetlerini arttırmakta ve üretime katılmasını zorlaştırmaktadır.

Üçüncü gıda rejimi döneminde artan tarımda şirketleşme Türkiye tarımında da karşılık bulmuştur. Türkiye'de izlenen tarım politikaları tarımsal şirketlerin gelişmesine imkân sağlayacak ayrıcalıklar içermekte, yerli üreticinin çıkarı göz ardı edilmektedir. Yüksek sermaye ve büyük toprak varlığına sahip işletmelerin yapacağı üretime devlet kanalıyla tam destek olunmaktadır. Hatta geniş kredi imkânları yanında kamu arazilerinin bu anlamda kullanıma açılmasında da tereddüt edilmemektedir. Küçük ölçekli işletmelerinde uzun vadede topraklarında vazgeçmesine ve hatta topraklarını büyük toprak sahiplerine satmasına veya kiralamasına kadar gidecek olan bu süreçte yerli üreticiden tamamen vazgeçilmiş olunacak ve tarımda bağımlılığın ağır sonuçlarına katlanılmak zorunda kalınacaktır (Akman ve Şen 2014: 242).

Geçmiş yıllarda ortaya çıkan tarımsal uygulamalar ile rakamsal analizler neticesinde varılan sonuçta Türkiye tarımında ciddi anlamda bir tarımsal planlamaya ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmaktadır. Öncelikli olarak emperyalizme olan bağımlılığın giderilmesi önünde engel teşkil eden uluslararası anlaşmalara karşı, yerli tarımsal üretimi ve üreticiyi koruyacak politikaların belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda yeniden hayat bulacak olan Türkiye'nin tarımsal ürün çeşitliliğinde gelişmeler yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Tarımsal planlama ile birlikte devlet yeniden oluşturulacak olan üretim politikasında çiftçinin ihtiyaç duyacağı tarımsal girdi üretimine odaklanmalıdır. Kamu işletmeleri vasıtası ile devlet gübre, tohum ve tarımsal makine teknolojisinin üretilmesi ve geliştirilmesine öncülük etmek zorundadır. Merkez ve taşra teşkilat yapısı ile üretici arasındaki iletişim altyapısının yeniden düzenlenmesi, üretici sorunlarının net olarak belirlenmesinde ve çözüm sürecinin hızlanmasında büyük önem taşımaktadır. Göz ardı edilemeyecek bir diğer önemli nokta ise küresel iklim değişikliğinin iyi analiz edilmesi ve gerekli olan değişim-dönüşümün yapılması gerektiğidir.

Netice olarak tarımda ortaya çıkan bağımlılığın giderilmesi hususunda oluşturulacak politikaların kapsamı sadece tarımsal çıktıya odaklanmamalıdır. Tarımsal üretimin arttırılmasında devletin üretici ile koordineli hareket etmesi, üretim sürecinde ortaya çıkacak olan ihtiyacın belirlenmesinde ve müdahale edilmesinde önemli olmaktadır. Bu bağlamda devlet, tüm olasılıkların belirlenmesinde ve çözüm önerileri oluşturulmasında ilk basamağı oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Akad, Mehmet Tanju (2015). "Türkiye'de Kırsal Kesime Müdahaleler 1960-1980".
Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politigi 1923-2013. Ed. Necdet Oral. Ankara. NotaBene Yayınları. 91-111.
- Akman, Numan ve Şen, A. Övgü (2014). "Hayvansal Üretim". 21. Yüzyılda Planlamayı Düşünmek Kurultayı 13-14 Mayıs 2011. Editör: Ali Somel, Aslı Yılmaz Uçar, Ozan Zengin. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve uygulama Merkezi. Yayın No: 10: 231-243.
- Biber, A. Emre (2016). Tarımda Kapitalist Gelişimin Türkiye Tarımına ve Dış Ticaretine Etkisi. Saarbrücken/ Germany: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Boratav, Korkut (2004). Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, Korkut (2009). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çaşkurlu, Sibel (2012a). "Türk Tarımının Üçüncü Gıda Rejimine Eklemlenme Süreci".
Mülkiye Dergisi 36(3): 61-100.
- Çaşkurlu, Sibel (2012b). "Küresel Gıda Krizi: Üçüncü Gıda Rejimi, Küresel Sermaye ve Gelişmekte Olan Ülkeler". Ekonomik Yaklaşım 23: 161-193.
- Çavdar, Tevfik (1982). Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu. İstanbul: Uygarlık Yayınları.
- Friedmann, Harriet (1978). "World Market, State, and Family Farm: Social Bases of Household Production in the Era of Wage Labor". Comparative Studies in Society and

History, Vol. 20, No. 4 (Oct., 1978), 545-586.

Friedmann, Harriet (1993). "Political Economy of Food: A Global Crisis". *New Left Review*. No: 197: 29-57.

Friedmann, Harriet (2005). "From Colonialism to Green Capitalism". *New Directions in the Sociology of Global Development Research in Rural Sociology and Development*, Volume 11: 229–267

Güler, Birgül Ayman (2002). "Dünya Bankası ve Tarım Sektörü Kredileri". *Küreselleşme ve Tarım Sempozyumu Bildirisi*, Ankara: Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası. 7-8 Ocak 2002.

Güler, Birgül Ayman (1996). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi Yapısal Uyarılama Politikaları*. Ankara: TODAİE Yayınları

Günaydın, Gökhan (2006). *Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Türkiye Kırsal ve Tarımsal Politikalar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güran, Tefvik (2013). *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Holt-Gimenez, Eric ve Kenfield, Isabella (2008). "When Renewable Isn't Sustainable: Agrofuels and the Inconvenient Truths Behind the 2007 U.S. Energy Independence and Security Act". *Enstitute for Food and Development Policy*.

IUF (2007). "Rising Commodity Prices and Food Production: The Impact on Food and Beverage Workers". *International Union of Food, Agricultural, Hotel, Restaurant, Catering, Tobacco and Allied Workers Associations*. December 2007.

Kasaba, Reşat (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi On Dokuzuncu Yüzyıl*. Çeviren: Kudret EMİROĞLU. İstanbul: Belge Yayınları.

- Kayıkçı, Sabrina (2009). Türkiye’de Kırsal Alan Yönetimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kendir, Hülya (2000). Türkiye’de Tarım Sektörü Yönetiminde Değişim. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köymen, Oya (2008). Kapitalizm ve Köylülük-Ağalar, Üretenler ve Patronlar. İstanbul: Yordam Kitap.
- Kurmuş, Orhan (1974). Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi. İstanbul: Bilim Yayınları.
- Lawrence, Felicity (2011). “The Global Food Crisis: ABCD of Food-How the Multinationals Dominate Trade”. <https://www.theguardian.com/global-development/poverty-matters/2011/jun/02/abcd-food-giants-dominate-trade>. 07.02.2018’te erişildi.
- McMichael, Philip (2005). “Global Development and The Corporate Food Regime”. *New Directions in the Sociology of Global Development Research in Rural Sociology and Development*, Volume 11: 269-303.
- McMichael, Philip (2009). “A Food Regime Analysis of The World Food Crisis”. Springer Science+Business Media B.V. 2009.
- Oral, Necdet (2006). Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar-IMF ve Dünya Bankası Programlarının Türkiye Tarımına Etkileri. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi No: 6.
- Pamuk, Şevket (1993). 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1913. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Pamuk, Şevket (2009). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1913. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. www.tarim.gov.tr/ABDGM/Menu/18/Dunya-Ticaret-Orgutu 07.02.2018 tarihinde ulaşılmıştır.

Tezel, Yahya S. (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul:

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yayman, Hüseyin (2005). Türkiye'nin İdari Reform Politikası. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yenal, Deniz ve Yenal, Zafer (1993). "2000 Yılına Doğru Dünyada Gıda ve Tarım". Toplum

ve Bilim Birikim Yayınları Bahar: 93-115.

5553 Sayılı Tohumculuk Kanunu, 31 Ekim 2006.

5488 Sayılı Tarım Kanunu, 18 Nisan 2006.